

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено міграційні процеси, які відбуваються в сільській місцевості. Протягом кількох останніх десятиліть спостерігається стійка міграція сільського населення у місто. Мотиви сільської міграції різноманітні: ширші можливості для працевлаштування, кращі побутові умови, задоволення культурних потреб.

Ключові слова: міграційні процеси, міграція, сільське населення, трудова міграція, міграція села, внутрішня міграція, зовнішня міграція.

В статье исследуются миграционные процессы, которые происходят в сельской местности. На протяжении последних десяти лет наблюдается устойчивая миграция сельского населения в города. Мотивы сельской миграции разнообразны: широкие возможности для трудоустройства, лучшие бытовые условия, удовлетворения культурных потребностей.

Ключевые слова: миграционные процессы, миграция, сельское население, трудовая миграция, миграция села, внутренняя миграция, внешняя миграция.

The article studies migration processes characteristic for rural areas. There has been a steady migration of rural population to the cities over the past decade. There are various motives for rural migration such as: job opportunities, better living conditions and meet the cultural needs.

Key words: migration processes, migration, rural population, labor migration, migration of people who live in villages, internal migration, external migration.

Постановка проблеми. Міграційні процеси – невід’ємна і постійна складова історії людства. Вони є найголовнішими чинниками, що впливають на перспективи економічного, соціального та культурного розвитку України. В одному із своїх виступів І. Ф. Курас назвав Україну, починаючи з 1994 р., країною міграцій, оскільки щорічні втрати населення з цього року, за офіційними даними, за рахунок міждержавних міграційних потоків становили від 80 до 140 тис. чол. [3, с. 40].

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі напрями регулювання міграційних процесів розроблені в дослідженнях С. Бандура, Д. Богині, С. Вовканича, О. Воробйова, А. Гавришевського, М. Долішнього, Б. Довжук, Т. Драгунової, Ю. Євсюкова, Т. Заславської, А. Здравомислова, С. Злупка, Л. Корель, Е. Лібанової, О. Малиновської, В. Мойсеєнка, В. Нижника, О. Овчиннікової, В. Онікієнка, В. Переведенцева, Т. Петрової, М. Пітюлича, С. Пирожкова, І. Прибиткової, Л. Рибаківського, Л. Семів, В. Сонцева, А. Стасяка, В. Стешенко, З. Фільрозе, О. Хомри, М. Шабанової, В. Ядова та ін. [4, с. 5]. У них обґрунтовано причинно-наслідкові концепції, проте не приділено достатньої

уваги питанням управління міграційними процесами у сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу. Нині існує чимало неоднозначних тлумачень самого поняття міграції та її видів. Міграція населення розглядається як соціально-економічний, демографічний стан, що є сукупністю переміщень, здійснюваних людьми, пов’язаних, як правило, із зміною місця проживання. Тобто, міграція – це переміщення робочої сили (працевдатних мігрантів) через кордони тих чи інших територій, країн, населених пунктів зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час [2, с. 99]. В економічному аспекті І. Прибиткова визначає міграцію, як рух робочої сили у вигляді територіального і міжгалузевого перерозподілу трудових ресурсів, а також професійно-кваліфікаційного просування кадрів [11, с. 168]. Ясність у визначення поняття міграції внесла енциклопедія під ред. Ю. Римаренка, яка ототожнює міграцію, як універсальне поняття, з таким синонімічним рядом, як рух, переселення, пересування, переміщення [8, с. 85]. В історичному ракурсі міграція розглядається як невід’ємна та постійна складова історії людства, внаслідок якої люди, що належать до категорії мігрантів, постійно

переходять із однієї соціально-економічної спільноти в іншу [6, с. 33].

Перш ніж охарактеризувати показники різних видів міграцій сільського населення, визначимо причини даного явища. Основними серед них є: безробіття селян, внаслідок занепаду сільсько-господарських підприємств, низька заробітна плата, відставання культурного розвитку сільського сектору, недостатнє медичне обслуговування, занепад інфраструктури села. У результаті з 2000 до 2012 рр. міграційні потоки сільських жителів посилились. Основною ознакою цих процесів була їх нерегульованість та стихійність.

Найбільше на перерозподіл населення між містом і селом впливають внутрішні міграції. За цей період їх напрямок змінювався тричі. Згідно з результатами Всесоюзного перепису населення 2001 р. кількість осіб, що хоча б один раз мігрували у загальній чисельності населення у містах становила – 22 %, а у сільській місцевості – 10 % [5, с. 8].

Таким чином, якщо порівнювати сільську міграцію за минулі роки, то ми маємо ось такі цифри – за рахунок внутрішньої міграції села України втратили 223 209 тис. чол. У 1992 р. міграційне сальдо селян (перевищення прибулих у сільську місцевість над вибулими) було від'ємним, хоча були винятки. У 1990-1991 рр. майже 80 % сільських мігрантів змінювали своє постійне місце проживання в межах України, в основному на користь міста [10, с. 18]. Починаючи із 1992 і до 1994 р. в результаті проведення економічних реформ, які започаткували новий вид господарювання на землі, напрямок міграції змінився в позитивний для сільської місцевості бік за кількісними показниками. Так, у 1992 р. перевищення прибулих у сільську місцевість над вибулими було найвищим і становило 78,7 тисяч чоловік. Однак наступного року перевищення прибулих у сільську місцевість над вибулими зменшилося на 40 %, а з 1994 р. міграція молоді у напрямку « село – місто » знову почала перевищувати міграцію у напрямку « місто – село ». Із 1993 до 1996 рр. сальдо міграції (різниця між кількістю прибулих і кількістю вибулих на постійне місце проживання) зменшувалося, проте все ж залишалося додатнім, відповідно: 1993 р. – 41,7 тис. чол.; 1994 р. – 0,5 тис. чол.; 1995 р. – 13 тис. чол.; 1996 р. – 7 тис. чол. [10, с. 22]. За 1995-1996 рр. кількість прибулих у сільську місцевість України перевищувала кількість вибулих із села більш як на 20 тис. осіб, 55 % із них мігрувала в села із міст, решту трудовий потенціал села поповнився за рахунок зовнішньої міграції [10, с. 19-21]. Із 1997 р. і до сьогодні міграційне сальдо носить від'ємний характер. Перевищення прибулих селян над вибулими спостерігалися в деяких Південно-східних областях України: Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській та Одеській, однак цей відсоток був незначним і не впливав на загальний перерозподіл трудових ресурсів села.

Наступним видом переміщень сільської робочої сили є сезонні міграції. Сезонні міграції селян – це тимчасові міграції, для яких характерне сезонне територіальне переміщення мігрантів [12, с. 22]. Вони відбуваються в межах областей, між областями, населеними пунктами. Сезонними міграції називають тому, що їх частота залежить від пір року. Цей вид міграцій працездатного населення найчастіше пов'язуються із сільсько-господарськими роботами, оскільки участь у них переважно беруть селяни. Не маючи роботи в селах, де мешкають, вони змушені їхати в інші регіони України або за кордон. Причинами сезонних міграцій є також надлишок робочої сили в тих чи інших регіонах, де існує безробіття, більша заробітна плата у місцях тимчасового працевлаштування, різниця в оплаті праці між окремими регіонами. Сезонні міграції протягом досліджуваного періоду майже не визначались і належали до інших видів міграції, у тому числі і сезонних поїздок у країни СНД і далекого зарубіжжя, внутрішньо-обласних міграцій.

Одним із видів внутрішніх переміщень населення є також маятникові міграції сільського населення. Маятникову міграцію визначають як систематичне переміщення населення від місця проживання до місця занять і назад, з частотою, що відповідає періодичності занять [12, с. 23]. Кількість сільських маятникових мігрантів у 2011 років становила 5132 тис. чоловік сільського, кожен четвертий з яких працював за межами свого населеного пункту, з них майже кожен другий у містах і селищах міського типу [18, с. 85]. Основною причиною розвитку інтенсивних маятникових міграцій у названому регіоні є досить висока щільність сільських і міських поселень. Наступним центром маятникових міграцій у досліджуваній період було місто Миколаїв. Миколаїв, як великий науково-культурний центр із багатьма навчальними закладами та великою кількістю промислових підприємств, притягує до себе населення навколишніх сіл та міст.

Поряд із внутрішньою міграцією селян із проголошенням незалежності посилювався ще один вид міграцій – зовнішні, або міждержавні переміщення. Досить сумною є цифра 5-7 млн громадян, що шукають роботу на сьогоднішній день за межами України [16, с. 71]. Охарактеризуємо основні джерела поповнення кількісного складу сільського населення за рахунок міждержавних мігрантів із інших країн. Починаючи з початку 90-х рр., показники зовнішньої міграції державою практично не визначалися і не регулювалися. Зовнішні міграції, які відбувалися протягом 1989-2001 рр. мали соціально-економічні, політичні чи релігійні мотиви. Високий обіг мігрантів в Україну відбувався за часи Радянського Союзу із інших союзних республік. Щорічний обмін населення між Україною та іншими республіками СРСР становив понад 1,5 млн осіб [3, с. 40]. За рахунок цих потоків мігрантів поповнювалися міські поселення, причому віковий склад погіршується.

Основним потоком зовнішньої міграції, який найбільше заслуговує на увагу, є міграція працездатної частини сільського населення у напрямку країн далекого і близького зарубіжжя. Офіційні показники, які фіксують та оприлюднюють органи державної статистики України, насправді є набагато вищими, оскільки велика частина населення виїздить із України нелегально або під виглядом туристів. Однак навіть дані офіційної статистики демонструють протягом досліджуваного періоду збільшення кількості сільського населення, що постійно чи сезонно працюють за кордоном. Проаналізуємо дані показники протягом 2010-2011 рр. Південний регіон: міграція населення у 2011 році по регіону складає в Миколаївській області – 293 тис. осіб вибулих, Херсонська – 249 тис. осіб, Одеська – 726 тис. осіб вибулих [17, с. 68]. Серед основних соціальних наслідків міграції селян України, що тісно взаємопов'язані між собою, слід виділити такі: швидкі темпи старіння українського села та підвищення показників демографічного навантаження (відношення осіб непрацездатного віку до осіб працездатного віку); у результаті зменшення людності (густоти) сільських жителів пришвидшили процес руйнування поселенської мережі.

Міграція спричинила різке старіння сільського населення. Майже в половині областей України частка сільських жителів старших від працездатного віку наблизилась до третини або перевищила цю величину. За підрахунками П. П. Панченка, із загальної частки молоді, яка вступає у працездатний вік лише близько 10 % залишається на роботі в сільському господарстві [10, с. 20]. Особливо інтенсивно зменшується чисельність аграрних працівників у віддалених від міст сільських поселеннях. Підтвердженням цього є також різниця у середньому віці сільських та міських жителів, що становить 5 років. На початок 2000 р. в селах середній вік становив 40,6 років (39,5 у чоловіків, 42,9 у жінок), у містах – 35,6 років (35,3 і 36,3 відповідно) [5, с. 9]. Коли вже у 2011 р. пенсіонером є кожен п'ятий селянин. Зменшення кількості сільських жителів тягне за собою адміністративно-територіальні перетворення селищ міського типу у сільські поселення, об'єднання сіл. Кількість сіл із числом жителів понад 500 чоловік за міжпереписний період скоротилася на 11 % [5, с. 9]. У той же час кількість населених пунктів, у яких проживає до 25 жителів, збільшилася в 1,5 рази (із 896 до 1336) [5, с. 10]. Державним комітетом статистики було обстежено усі, без винятку, сільські населені пункти. Обстеження показало, що 47,9 % сіл мають низький рівень забезпеченості об'єктами соціальної сфери [3, с. 41]. Що стало однією з найважливіших причин того, що в них проживало лише 13,6 % сільських жителів [3, с. 41]. Скорочення населення у свою чергу спричиняє обезлюднення та відмирання сіл. Отже, протягом 1989-2010 рр. тривав процес руйнування поселенської мережі, збільшувалася кількість спорожнених селянських осель.

Достатня густина (щільність) сільського населення – головна умова забезпечення сільського господарства трудовими ресурсами. Саме від їх кількості й якості залежить інтенсивність господарювання, використання землі. У 2001 р. кількість сільських населених пунктів в Україні становила вже 651 із загальною кількістю населення 15,9 млн чол. [5, с. 10]. А людність сіл також, відповідно, зменшилася до 542 чол. на одне село. На початок 2001 р. в Україні нараховувалося 651 сіл [5, с. 9]. За десять років 233 села стали безлюдними. Найбільше їх нараховується у Київській області – 78, Харківській – 23, Миколаївській – 19, Полтавській – 14, Чернігівській – 13. По Україні 3538 сільських населених пунктів відносять до категорії вмираючих, 4216 – до категорії занепадаючих [5, с. 10]. У результаті в сільській місцевості в багатьох регіонах утворюються та розширюються слабозаселені території, де через це вилучаються з сільськогосподарського обороту значні за площею землі. У 1990-х рр. знято з обліку й об'єднано з іншими понад 300 сільських населених пунктів. Близько 8 тисяч деградуючих сільських поселень втратили можливість самовідтворюватись і понад 120 районів охоплено демографічною та поселенською кризою. Серед сіл знятих із обліку було багато таких, які після здійснення аграрної реформи могли б успішно функціонувати. На характер усіх соціальних процесів, що відбувалися в українському селі протягом досліджуваного періоду, значною мірою вплинула економічно необґрунтована політика ліквідації «неперспективних» сіл, що відбувалася у 60-80 рр. ХХ ст. Дану політику щодо українського села детально проаналізували у своїх наукових працях Кривчик Г. Г., Кузнецов О. А., Полякова Л. І. та інші, зробивши висновок, що вона призвела до руйнації поселенської мережі в Україні, ускладнила розв'язання завдань благоустрою сіл і сприяла посиленню міграції сільських жителів до міст, загострила і без того напружену проблему трудових ресурсів сільського господарства [13, с. 10-11].

Висновки. Отже, проаналізувавши основні показники та види міграції сільського населення протягом 2000-х років, можемо зробити висновки, що міграційні процеси слід розглядати як одну із основних причин соціального занепаду українського села протягом досліджуваного періоду, оскільки вони впливають на перерозподіл населення, «вимиваючи» із сіл прошарок не тільки працездатних, але й дітонароджуваних груп населення, загострюючи процес старіння, знижуючи природний приріст сільських жителів.

На сьогодні процес міграції селян є однією з найактуальніших проблем розвитку аграрного сектору України. Поряд із внутрішньою міграцією селян в останнє десятиріччя посилилась зовнішня міграція працездатної сільської молоді, погіршуючи і до того складну демографічну ситуацію. Щорічно за кордон виїжджає близько 50 тисяч селян, серед яких основними категоріями є молодь і жінки [1, с. 55]. Сучасні міграційні процеси відбуваються

стихийно, їм притаманний вищий рівень освіти та професійної кваліфікації трудових мігрантів. Для успішного реформування сільськогосподарського сектору найважливішим є сталість демографічних процесів, припинення міграції працездатного

населення. Незважаючи на прийняття державою протягом останнього десятиріччя правових актів, які б, здавалося, повинні покращити міграційну ситуацію на селі, становище в цій сфері залишається критичним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуцький О. А. Демографічна ситуація на селі / О. А. Богуцький // Економіка АПК. – 1997. – № 11. – С. 54–59.
2. Вівчарик М. М. Національні процеси в українському селі в умовах демократизації суспільства / М. М. Вівчарик // УГЖ. – 1992. – № 1. – С. 98–104.
3. Демографічна криза в Україні її причини та наслідки: збірник матеріалів / Верховна Рада України. Комітет з питань національної безпеки і оборони. – К., 2003. – С. 40–45.
4. Денисенко М. Б. Миграціологія / М. Б. Денисенко, А. И. Іонцев, Б. С. Хорев. – М., 1989. – С. 5.
5. Демографічна криза в Україні: причини і наслідки. Із співдоповіді голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Г. Крючкова на парламентських слуханнях 21 травня 2003 р. // Голос України. – 2003. – 3 червня. – С. 8–10.
6. Максим'юк О. Структурні зрушення у сільській поселенській мережі України / О. Максим'юк // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 2. – С. 33.
7. Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О. А. Малиновська. – К., 1997. – С. 9.
8. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри // Енциклопедія. Упорядник та редактор Римаренко Ю. І. – К., 1998. – С. 85.
9. Насибуллин Р. Т. Миграция из города в деревню / Р. Т. Насибуллин // Социс. – 1990. – № 3. – С. 75–78.
10. Панченко П. П. Деформації в розвитку українського села у 80 – на початку 90 рр. / П. П. Панченко // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 18–28.
11. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень / І. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 168.
12. Прибиткова І. М. Чи загрожує депопуляція українському селу? / І. М. Прибиткова // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 3. – С. 22–24.
13. Прибиткова І. М. Україна 90-х: Демографічна ситуація. Вікова структура населення / І. М. Прибиткова // Наука і суспільство. – 1998. – № 1. – С. 10–13.
14. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади [за редакцією П. Т. Саблука]. – К., 2000. – 475 с.
15. Сільська молодь України в період політичних та економічних трансформацій: настрої, орієнтації, сподівання. / Є. І. Воронін, О. А. Ганюков, П. Ю. Дупленко та інші. – К., 1998. – С. 25.
16. Старостенко Г. Взаємозв'язок трудової майданової міграції сільського населення і соціально-демографічних процесів / Г. Старостенко // Економіка України. – 1994. – № 2. – С. 71.
17. Статистичний щорічник Миколаєва за 2011 рік [Текст] / [за ред. П. Ф. Зацаринського]. – Миколаїв: ГУСу Миколаївської області, 2011. – 272 с.
18. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: Консультант, 2011. – 551 с.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Мінц М. О., к.і.н., доцент.

© Чорна В. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 18.04.2013 р.

ЧОРНА Вікторія Олександрівна – аспірант кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціальна демографія, соціологія міграційних процесів.